

Agata Wdowik

(Uniwersytet Warszawski, Polska)

ORCID: 0000-0002-3875-2115

Polacy w Baden na przełomie XVIII i XIX wieku w świetle wybranych austriackich źródeł archiwalnych¹

Artykuł stanowi podsumowanie kwerendy przeprowadzonej w 2020 r. w archiwach Wiednia i Baden. Jej przedmiotem byli Polacy przyjeżdżający do Baden na przełomie XVIII i XIX w. Objęła ona: Stadtarchiv Baden, Österreichisches Staatsarchiv (Wiedeń), archiwum Urzędu Miasta Wiednia, Diözesanarchiv Wien, a także materiały dostępne na łamach „Wiener Zeitung”. Ustalono ponad 400 nazwisk polskich podróżników do Baden. Kwerenda dowiodła, że na przełomie XVIII i XIX w. status społeczny polskich turystów odzwierciedlał m.in. demokratyzowanie się fenomenu podróży „do wód”.

Słowa kluczowe: Baden pod Wiedniem, Wiedeń, oświecenie, podróże do wód, turystyka

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie rezultatów kwerendy, a także zwrócenie uwagi, że austriackie materiały archiwalne wskazują na to, że na przełomie XVIII i XIX w. status społeczny polskich gości przyjeżdżających do Baden odzwierciedlał proces demokratyzowania się fenomenu podróży „do wód” w kontekście europejskim². Niniejszym zdecydowano się na przedstawienie wstępnych wyników kwerendy w archiwach Wiednia oraz Baden (przeprowadzonej w styczniu-lutym 2020 r.), ponieważ uzyskana na jej podstawie lista nazwisk około 400 podróżników, którzy zadeklarowali polskie pochodzenie, wymaga dalszych pogłębionych i długotrwałych badań biograficzno-historycznych. Dlatego w niniejszym tekście omówiona zostanie kwerenda, a następnie

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu NCN Miniatura 3: *Kulturowa historia wody na przełomie XVIII i XIX wieku. Kwerenda w Austrii (Wiedeń oraz Baden)*. Numer wniosku: 2019/03/X/HS3/01607.

² A. Wdowik, *Zdrojowe salony Europy. Polacy w Bath oraz Spa w 2. połowie XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł biblioteczno-archiwalnych w Wielkiej Brytanii oraz Belgii)*, „Wiek Oświeceniowy” 2017, 33, s. 205–248.

przedstawiona zostanie wstępna lista ponad 100 podróżników do Baden. Dzięki temu do obiegu naukowego wcześniej trafią nieodnotowane dotąd informacje o wyjazdach Polaków do podwiedeńskich wód leczniczych. Innymi słowy, problematyka zostanie zasygnalizowana, a materiały udostępnione z myślą o ich przydatności w bieżących badaniach nad historią polsko-austriackich relacji przełomu XVIII i XIX w.

Dotychczas niewielu badaczy opublikowało materiały z zakresu badań archiwistycznych nad polonikami w zbiorach austriackich³. Są to prace bezcenne, lecz pozostawiające niedosyt poznawczy, co niewątpliwie jest ich atutem. Niestety, gdy przyjrzeć się materiałom poświęconym historii podróży Polaków do cesarstwa habsburskiego, zauważalny jest brak spójnego i pełnego opracowania. Niekompletność prezentują już zarówno krajowe publikacje historyczno-literackie dotyczące pobytu Polaków w Wiedniu na przełomie XVIII i XIX w.⁴, jak i austriackie studia nad zagranicznymi podróżnikami do Baden⁵. Dlatego kwerenda, którą przeprowadziłam na początku 2020 r., objęła biblioteki i archiwa zarówno w Baden, jak i Wiedniu. Zagraniczni goście musieli wylegitymować się najpierw w stolicy, dlatego poszukiwanie informacji o Polakach, którzy przyjechali do Baden na przełomie XVIII i XIX stulecia, rozpoczęłam od zbiorów wiedeńskich. Kwerenda objęła również przyjezdnych do Wiednia. Mogło bowiem być tak, że pozostawano w stolicy na dłużej, lecz ze względu na bliskie położenie Baden można było „bywać u wód” w rozmaitych celach niewymagających meldowania na dłuższy pobyt⁶. Celem kwerendy było więc zwrócenie uwagi na te osoby, które przyjechały z byłych ziem Rzeczypospolitej nie tylko do Baden, lecz także do Wiednia.

³ Zob. J. Chlebowczyk, *Polonika w Archiwach Wiedeńskich*, „Kwartalnik Historyczny” 1958, nr 1, t. 65, s. 332–335; J. Woliński, Z. Wójcik, *Źródła do historii Polski w Haus-, Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 131–157; S. Górzyński, *Z pobytu w archiwum wiedeńskim*, „Archeion” 1987, t. 83, s. 321–322; S. Ciara, *Kwerenda w archiwach wiedeńskich*, „Archeion” 1995, s. 249–251.

⁴ Zob. R. Taborski, *Wśród wiedeńskich poloników*, wyd. 2 zm., Kraków 1983; tenże, *Polacy w Wiedniu*, Wrocław 1992; tenże, *Pożegnanie Wiednia*, Warszawa 2003.

⁵ Zob. P. Tausig, *Berühmte Besucher Badens. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Baden bei Wien (mit 115 illustrationen)*, Wiedeń 1912.

⁶ Na uwagę zasługuje także wyszukiwarka programu „Reconstitution of the Memory of Poland”, która powstała z inicjatywy Międzynarodowej Rady Archiwów (International Council on Archives): „Podstawowym celem programu jest dostarczenie informacji o źródłach do dziejów Polski i Polaków z okresu 1772–1918, a docelowo – również do 1945 r., co ma przyczynić się do uzyskania materiałów zastępczych akt bezpowrotnie przez Polskę utraconych lub rozproszonych w zbiorach innych państw. Niezależnie od celu podstawowego program ma także dostarczyć wiedzy na temat możliwości technicznych i organizacyjnych stworzenia wspólnego repozytorium (meta)danych zebranych z różniących się od siebie archiwów”. Adres strony internetowej wyszukiwarki: <http://rmp.icm.edu.pl/>

Co jednak zrozumiałe, autorzy dotychczasowych opracowań uwzględniających podróże obywateli Rzeczypospolitej do Wiednia i Baden na przełomie XVIII i XIX w. nie dążyli do tego, by uzyskać kompletny spis polskich podróżników do tych miast. Najczęściej wymieniane są w nich następujące nazwiska: Franciszek Karpiński, Józef Poniatowski, Stanisław Jundziłł, Adam Kazimierz Czartoryski, Izabela z Flemmingów Czartoryska, Julina Ursyn Niemcewicz, Jan Śniadecki, Stanisław Staszic, Jan Potocki, Michał Dzierżanowski, Franciszek Ksawery Woyna, Seweryn Rzewuski, Bogusław Linde, Józef Maksymilian Ossoliński⁷, Izabela Lubomirska⁸, czy także niewymieniani w opracowaniach, lecz słusznie funkcjonujący w naukowej świadomości jako osoby związane z Wiedniem: Adam Jerzy Czartoryski, Konstancja z Lubomirskich Rzewuska, oraz ostatnio z tym miastem powiązani: Józefa z Morskich Ostrowska i Antoni Ostrowski⁹. Ich pobyty w cesarstwie habsburskim miały różny charakter: poza motywacjami prozdrowotnymi oraz turystycznymi najczęściej związane były z sytuacją polityczną Rzeczypospolitej Obojga Narodów – emigracją polityczną czy to w czasach powstania kościuszkowskiego, po III rozbiorze, czy w trakcie kongresu wiedeńskiego.

Tak jak wspomniałam, odtworzona powyżej lista podróżników do Wiednia i Baden nie jest pełna, nawet gdy mowa tylko o znanych osobach przełomu XVIII i XIX w. Istnieje jednak wiele rozproszonych źródeł, które zawierają informacje o podróżach do Baden, zwłaszcza w przypadku pierwszoplanowych postaci polskiej historii kultury, które nie są uwzględniane w opracowaniach zbiorowych dotyczących przełomu polskiego oświecenia i romantyzmu. Wystarczy odnotować dwa znamienne przykłady. Pierwszy – podróż natury politycznej związana z rozbiorami Rzeczypospolitej, którą odbył Michał Wielhorski w 1795 r., co odnotowują materiały przechowywane w archiwum Urzędu Miasta Wiednia¹⁰. Druga zaś to podróż prozdrowotna „do wód” leczniczych, którą powziął Ignacy Krasicki – najznamienitszy polski poeta doby oświecenia, biskup warmiński, a następnie arcybiskup gnieźnieński. Przebywał on w Baden

⁷ Dostępne są oczywiście wydania jego korespondencji oraz twórczość związana z czasem, kiedy mieszkał w Baden (*Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, zebrała i oprac. W. Jabłońska, Wrocław 1975; *Wieczory badeńskie*, wyd. J. Czech, Kraków 1852), lecz warto przywołać nowszą publikację austriacką: *Graf Ossoliński und Baden. Ein polnischer Gelehrter als Schloßherr*, oprac. E. Reutt, Baden 2001.

⁸ Zob. wspomniane już powyżej książki: *Wśród wiedeńskich poloników, Polacy w Wiedniu, Pożegnanie Wiednia*.

⁹ Zob. E.Z. Wichrowska, *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku. Antoni Ostrowski, Życie najlepszej żony opisane przez czulego jej małżonka dla kochanych dzieci oraz Dziennik moich uczuć, czyli elegia serca*, Warszawa 2012.

¹⁰ Gasometer: Urząd Miasta Wiednia (Archiwum Miejskie i Prowincjonalne Wiednia). Sygnatury: 1.1.8.B4: 1792–1800 (Passprotokolle), 1.1.8.B5: 1792–1800 (index Passprotokolle).

i Wiedniu dwukrotnie, w latach 1792 i 1793, a nawet nie wszystkie jego biografie odnotowują ten fakt. Ze względu na to, że podróż Krasickiego do badeńskich wód została przeze mnie opisana w osobnym tekście¹¹, poniższe omówienie materiałów z przeprowadzonej przeze mnie kwerendy austriackiej będzie dotyczyło pozostałych polskich podróżników do Baden. Materiały archiwalne zostaną przedstawione zgodnie z kryterium ich najwyższej przydatności w pracach historycznych i historyczno-literackich współczesnych badaczy historii polsko-austriackiej.

Kwerenda w Wiedniu

Podczas kwerendy archiwalnej w Wiedniu zapoznałam się z dostępnymi materiałami dotyczącymi Baden przechowywanymi w Austriackim Archiwum Państwowym (Österreichisches Staatsarchiv)¹². W centrum mojego zainteresowania były akta należące do: Ogólnego Archiwum Administracji (zespoły nr 85, 86, 100), Archiwum Domu, Dworu i Państwa (zespoły 208 i 209), zespół nr 247 zawierający Akta Galicyjskiej Komisji Nadwornej (akta ogólne, osobowe, statystyczne oraz rękopisy), a także archiwalia dotyczące poszczególnych obywateli Rzeczypospolitej odnotowane w zespole Inners (zapisy majątkowe, testamenty, materiały polityczne). Niestety, dużym utrudnieniem w przeprowadzeniu kwerendy był fakt, że wiele fiszek katalogowych zawierało adnotację, iż dane materiały zostały częściowo spalone i zabezpieczone przed rozpadnięciem. Akta dotyczące poszczególnych osób z Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także potencjalnie bardzo interesujące akta odnoszące się do pobytu Polaków w Baden zatytułowane *Obserwacje Polaków w Baden 1815 (Beobachtungen von Polen in Baden)* oraz *Polacy i Rosjanie w Baden 1814 (Polen und Russen in Baden 1814)* nie zostały mi udostępnione ze względu na ich bardzo zły stan materialny – rewery wracały z adnotacją „spalony”. Materiały zamieszczone pod sygnaturami należącymi do zespołu Inners, których stan również nie pozwalał na ich udostępnienie, dotyczyły m.in. następujących osób i lat: A. Sułkowska (1799), Aleksander Oborski (1823), Radziwiłł (1829), Wiktor Radziejowski (1829), Feliks Zagórski (1828), Kalinowski (1828), Załuski (1817), Zabięło (1816), Dominik Stadnicki (1792), Anna Sanguszko (1816), Izabella Lubomirska (1816), Jabłonowski (1834, 1836).

¹¹ W niniejszym tomie: A. Wdowik, *Krasicki w sanatorium. Dylematy oświeceniowego kuracjusza u wód (Baden i Wiedeń 1792–1793)*.

¹² Wybór materiałów do kwerendy został opracowany na podstawie: *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym 1772–1918*, oprac. J. Gaul, Warszawa 2003. Przewodnik ten nie obejmuje archiwów miejskich oraz kościelnych, terytorialnie zaś włączone zostały obszary zaboru austriackiego zajęte przez Habsburgów w 1772 i 1795 r.

Dokumenty te ucierpiały w wyniku pożaru Pałacu Sprawiedliwości w 1927 r.¹³ i nie tyle zostały całkiem spalone, co zostały tak bardzo nadpalone, że nawet ich dotykanie grozi rozpadnięciem się. Uzyskałam informację, że obszerne nadpalenia tych materiałów uniemożliwiają ich digitalizację.

W ramach kwerendy w Wiedniu zapoznałam się także ze źródłami przechowywanymi w archiwum Urzędu Miasta Wiednia (Archiwum Miejskie i Prowincjonalne Wiednia). Wśród zachowanych zasobów najwięcej informacji o osobach podróżujących z zagranicy do cesarstwa habsburskiego zawierała dokumentacja paszportowa, tak zwany księga *PassProtokolle*¹⁴. Według austriackiego wewnętrznego Systemu Informacji Archiwalnej (Wide Area Information Server – WAIS) kodeks ten zawiera informacje gromadzone przez policję wiedeńską i współtworzy archiwum miejskie, sądowe i państwowe w Wiedniu. Zgodnie z danymi szczegółowymi tej dokumentacji: „Od 1792/93 komenda policji była odpowiedzialna za administrację imigrantów (kontrola paszportów), a magistrat odpowiedzialny za administrację wyjazdami (wydawanie paszportów)”¹⁵. Kodeks ten jest rękopiśmienny i obejmuje lata 1793–1801. Zawarte w nich dane zawierają nazwiska podróżników polskiego pochodzenia, między innymi są to: Michał Wielhorski (1795), Sułkowska (1797), Oraczewski (1796), Maksymilian Raczyński (1796), Józef Ostrowski (1798). Niemniej jednak są to sporadyczne adnotacje, choć oczywiście istotne w kontekście politycznych kontaktów tych osób w pierwszych latach po III rozbiórce Rzeczypospolitej.

Zapisy o podróżnikach będących przedstawicielami Kościoła katolickiego mogły natomiast istnieć w księgach Archiwum Diecezji Wiedeńskiej (Diözesanarchiv Wien). Niestety, w znajdujących się tam zasobach, zwłaszcza w jednostkach archiwalnych „Passauer” oraz „Wiener Protokolle”, brak takich informacji¹⁶.

¹³ Podpalenie Pałacu Sprawiedliwości, siedziby Sądu Najwyższego, w dniu 15 lipca 1927 r. było wynikiem gwałtownych starć politycznych w Wiedniu. Pożar zniszczył znaczną część pomieszczeń Sądu Najwyższego, w tym całą biblioteką oficjalną, która była wówczas trzecią co do wielkości biblioteką prawniczą w Europie z niezastąpionymi dokumentami historycznymi.

¹⁴ Sygnatury: 1.1.8.B4: 1792–1800 (Passprotokolle), 1.1.8.B5: 1792–1800 (index Passprotokolle).

¹⁵ Ciąg dalszy informacji dotyczącej zawartości brzmi: „W odniesieniu do procedury wydawania paszportu: złożenie wniosku o paszport było możliwe w Wiedniu około 1830 r. w 16 różnych miejscach. Wnioski zostały złożone w urzędzie paszportowym lub w Komisji ds. Cudzoziemców. Paszporty były ważne tylko na czas podróży. Od 1849 r. możliwe było podróżowanie w kraju tylko z certyfikatem domowym. Od 1857 r. można było podróżować w głąb kraju z roczną legitymacją wydaną przez urzędy okręgowe lub władze policji. Paszporty były potrzebne tylko na wyjazdy zagraniczne”. Zob. *PassProtokolle*: WAIS – Archival Information System, Wiener Stadt- und Landesarchiv (Archiwum Miejskie i Prowincjonalne Wiednia).

¹⁶ Ze względu na trwające w Archiwum Diecezjalnym prace remontowe w styczniu-lutym 2019 r. nie miałam możliwości bezpośredniego zapoznania się z zachowanym zasobem archiwalnym. Potrzebne informacje udało mi się jednak otrzymać od p. Ulrike Erben, pracującej w tym

Ostatnim tropem wiedeńskim, analogicznym do działań podjętych przeze mnie w badaniach nad oświeceniową kulturą zdrojową w innych kurortach europejskich, było zapoznanie się z ówczesną prasą drukowaną, która mogła zawierać rubryki z nazwiskami przyjezdnych do Wiednia¹⁷. Zbiory zawarte w *Austrian Newspapers Online* umożliwiły mi dostęp do gazety „Wiener Zeitung”¹⁸. „Gazeta Wiedeńska” ukazywała się dwa razy w tygodniu: w środy i soboty, a co najważniejsze, zawierała spisy nazwisk osób, które przyjeżdżały do Wiednia.

W porównaniu z rubrykami zawierającymi nazwiska przyjezdnych do Bath w gazetach brytyjskich w prasie austriackiej spisy obcokrajowców podróżujących do Wiednia nie są obszerne. Jakość druku w zachowanych skanach nie jest doskonała, lecz jednoznacznie można stwierdzić, że nazwiska obcokrajowców zdarzają się tam sporadycznie. Niestety, wydaje się, że podróżnicy z Rzeczpospolitej nie inwestowali w drukowanie informacji o swoim przyjeździe, a przynajmniej nie było to powszechne zjawisko. Zapoznanie się z „Gazetą Wiedeńską” z przełomu XVIII i XIX w., a także z drukowanymi spisami podróżników przyjeżdżających do Baden z lat 1805–1830 prowadzi do wstępnego wniosku, że Baden pod Wiedniem miało znacznie mniej międzynarodowy charakter aniżeli ówczesne europejskie kurorty zdrojowe, takie jak Bath czy Spa. Wydawać by się mogło, że wysoka ranga Wiednia na mapie ówczesnej Europy przyczyniała się do uznania niedaleko położonego Baden za międzynarodowy kurort europejski. Przeprowadzona kwerenda wskazuje, że nie musiało tak być. Co prawda, Wiedeń był położony na ważnym szlaku podróżniczym, lecz rzadziej był docelowym miejscem podróży. Być może z tego powodu Baden nie miało wysokiej rangi kurortu międzynarodowego. Ten wstępny wniosek jest stawiany z pełną świadomością ogromu terytorium cesarstwa habsburskiego. Niemniej jednak podróżnicy pochodzenia francuskiego, włoskiego czy angielskiego to sporadyczne przypadki nazwisk gości przyjeżdżających do Baden na przełomie XVIII i XIX w., o czym świadczą między innymi drukowane spisy podróżników przechowywane w archiwum badeńskim.

archiwum i korzystającej m.in. z wyszukiwarki wewnętrznej. Jest to istotne ze względu na sposób opracowania tamtejszych zasobów. Jerzy Gaul, badacz niewątpliwie najlepiej obeznany z polonikami w archiwach austriackich, w odniesieniu do Archiwum Diecezjalnego pisał: „W Archiwum Diecezjalnym przechowywanych jest wiele zespołów, m.in. rękopisy, akta ordynariatu, urzędy diecezjalne, spuścizny, lecz korzystanie z akt utrudnia brak pomocy archiwalnych. Tylko dla prezydialistów opracowano spis akt, a dla pozostałych zespołów księgi kancelaryjne, o ile są zachowane”, J. Gaul, *Polonika z lat 1772–1918 w Archiwum Diecezjalnym w Wiedniu*, „Archeion” 2006, t. 109, s. 215.

¹⁷ Praktykę tę szerzej opisałam w artykule: *Zdrojowe salony Europy...*

¹⁸ *Roczny przegląd gazet i czasopism* (Jahresübersicht der Zeitungen und Zeitschriften) za lata 1568–1949: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?zoom=33> [dostęp 5.10.2020].

Kwerenda w Baden

W Miejskim Archiwum Baden (Stadtarchiv Baden) znajdującym się przy Rollettmuseum dostępne są *Kurlisten*, czyli roczne katalogi nazwisk osób, które przyjechały do tego miasta. Pierwszy tom zapisany jest pismem odręcznym, pozostałe są drukowane. Większość tych katalogów jest dostępna tylko na miejscu i dlatego były one jednym z głównych celów kwerendy. Okazało się jednak, że w zbiorach archiwum znajduje się również współczesna publikacja, która stanowi odzwierciedlenie najnowszego stanu badań w zakresie historii Baden oraz obcokrajowców podróżujących do tamtejszych wód leczniczych. Mowa o książce *Baden bei Wien. Im Visier der Geheimpolizei – Spionage, Alltagsfrust und Badelust vor 200 Jahren* autorstwa Friedricha W. Schembora. Owa – jak sądzę – najnowsza austriacka publikacja naukowa poświęcona historii Baden wydana została przez tamtejsze Rollettmuseum w 2009 r. Odnotowano w niej – prócz najstynniejszego Polaka związanego z tym miastem, czyli Józefa Maksymiliana Ossolińskiego – pobyty osób z rodów Branickich, Czartoryskich, Lubomirskich, Jabłonowskich, Poniatowskich, Potockich, Radziwiłłów, Rzewuskich, Sanguszków, Sapiehów, Tyszkiewiczów oraz Zamoyskich, sporadycznie podając nazwiska mniej znane, jak Ludwika Czetwiertyńskiego, Miączyńskiego, Czapskiego czy Mniszkowej¹⁹. Warto zwrócić uwagę na to, że są to przede wszystkim nazwiska osób wysoko urodzonych. Dalsze badania archiwalne wykazały odmienną od elitarną tendencję podróży do badeńskich wód i do tego wątku przyjdzie mi jeszcze powrócić w dalszej części tekstu.

Na tle informacji zawartych w wyżej wspomnianej publikacji, a także innych materiałów drukowanych oraz rękopiśmiennych, z którymi się zapoznałam (dającymi kwerendę negatywną), najważniejszym punktem moich badań pozostały tomy zatytułowane *Kurlisten*. Każdy tom obejmuje jeden rok z okresu 1804–1936. Wcześniejsze roczniki, niestety, nie zachowały się. Wszystkie istniejące tomy dostępne są na miejscu; część z nich została zdigitalizowana i znajduje się w katalogu ANNO Austriackiego Archiwum Państwowego pod nazwą *Roczne listy obecnych i przyjezdnych cudzoziemców uzdrowiska Baden koło Wiednia (Jahresauswahl – Cur- und Fremden-Liste des Curortes Baden bei Wien)*²⁰. Najwcześniejsze zdigitalizowane roczniki to lata 1807, 1815, 1823, 1824, 1825, 1832 oraz następne aż do 1928 r.²¹

¹⁹ Zob. F.W. Schembor, *Baden bei Wien. Im Visier der Geheimpolizei – Spionage, Alltagsfrust und Badelust vor 200 Jahren*, Verlag Rollettmuseum Baden 2009.

²⁰ *Jahre-sauswahl – Cur- und Fremden-Liste des Curortes Baden bei Wien*, katalog ANNO, Austriackie Archiwum Państwowe: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bad&size=45> [dostęp 21.12.2020].

²¹ Tamże.

Forma zapisu każdej osoby w spisie podróżników wygląda następująco: imię, nazwisko, status lub zawód, region lub miejsce pochodzenia, adres pobytu, data przyjazdu. Podróżnicy deklarujący swoje pochodzenie z miast byłej Rzeczypospolitej najczęściej pochodzili z Krakowa i Warszawy, choć równie często występował ogólny zapis „z Polski”. W dalszej kolejności miastami pochodzenia były: Lwów, Lublin, Kielce, Tarnów, Zamość. Przyjazd osób z mniejszych miejscowości, a przy tym wówczas najczęściej o pochodzeniu mieszczańskim, jest swoistym novum historii kurortów początku XIX w. Ogółem odnotowałam około 400 podróżników, którzy w latach 1804–1830 przyjechali do Baden i zadeklarowali swoje pochodzenia jako przynależne do byłych ziem polskich. Spośród nich wybrałam ponad 100 osób, aby zaprezentować przekrój społeczny polskich podróżników „do wód” badeńskich na początku XIX stulecia. Wybrane przeze mnie osoby można podzielić na kilka grup, które w pewnym stopniu odzwierciedlają przekrój społeczny tej części ówczesnego narodu polskiego, którą było stać na podróże o charakterze prozdrowotnym, turystycznym czy towarzyskim.

Podróżnicy z wyższych sfer społecznych – tak jak i w innych kurortach, stanowią zdecydowaną większość gości w Baden – księżęta i hrabiowie z rodów Poniatowskich, Lubomirskich, Rzewuskich, Potockich, Sapiehów, Tyszkiewiczów czy Wielopolskich.

Przedstawiciele szlachty – przy których zazwyczaj widnieje zapis „szlachcic z Polski”, tak jest w przypadku np. Feliksa Zalewskiego, Seweryna Wołoskiego czy Ignacego Śliwińskiego, lecz także np. Jana Ledóchowskiego, właściciela ziemskiego z Warszawy, który należał do zamożniejszej części szlachty. Odnotowani zostali także mieszczaństwo, np. Krystian Hofmann, fabrykant z Warszawy, czy Ferdynand Beniński, kupiec z Krakowa.

Wśród podróżników dobrze sytuowanych zarówno społecznie, jak i finansowo wyraźnie wyodrębniają się ci, którzy podali swoje funkcje państwowe. Wśród urzędników i wojskowych odnotować warto chociażby takie osoby, jak np.: Antoni Ostrowski, Józef Szaniawski, radca stanu i prokurator generalny z Warszawy, czy Michał Kochanowski, polski senator z Polski, a także hrabia Ledóchowski, zapisany jako „porucznik z Warszawy”.

Wyróżniającą się grupą są również akademicy. W Baden byli m.in. Adam Krzyżanowski, wykładowca prawa na uniwersytecie w Krakowie, Walenty Litwiński, rektor Uniwersytetu Krakowskiego, Innocenty Neumann, doktor i profesor z Krakowa, czy Franciszek Malach, doktor i profesor z Lwowa.

Dalej wyodrębnić warto duchownych, np.: Bychranowski, „kapłan z Polski”, czy Tomasz Ostaszewski, biskup z Warszawy, oraz zapisany jako „Jego Ekscelencja” Gołaszewski z Lwowa (być może biskup Antoni Gołaszewski). Odnotowany został także Jan Nepomucen Kossakowski, biskup wileński, który przyjechał 27 sierpnia 1808 r., a miesiąc później, 26 września, zmarł w Baden.

Następną grupą, którą warto wyodrębnić, są podróżnicy należący do narodowości żydowskiej. Zazwyczaj widnieje przy ich nazwisku adnotacja, że są kupcami; są to m.in. Abraham Rosenzweig z Czernowic z Polski, Chaim Rozenberg z Warszawy, Sara Rebekka Schuller z Polski, Eliasz Franzok z Polski czy Emanuel Berger, przy którego nazwisku odnotowano „kupiec z Warszawy”.

Poniższa lista osób przyjeżdżających do Baden z ziem byłej Rzeczypospolitej w latach 1805–1830 celowo ma układ chronologiczny, aby pokazać, jak kurort zdemokratyzował się w pierwszych dekadach XIX w. Lista przedstawia się następująco (data w nawiasie oznacza dzień przyjazdu do Baden):

księżna Zamoyska (24 czerwca 1804)
Mniszech (24 czerwca 1804)
Poniatowski (4 sierpnia 1804)
Grabowska (21 sierpnia 1804)
księżna Potocka (23 sierpnia 1804)
Feliks Zalewski, szlachcic z Polski (19 czerwca 1805)
Seweryn Wołoski, szlachcic z Polski (19 czerwca 1805)
Ignacy Śliwiński, szlachcic z Polski (2 lipca 1805)
Bychrzanowski, kapłan z Polski (17 lipca 1805)
Apolonia Poniatowska z Polski (31 lipca 1805)
księżna Tyszkiewicz z Polski (31 lipca 1805)
Mikołaj Morski, szlachcic z Polski (4 maja 1805)
księżna Wielopolska, z Galicji (11 czerwca 1805)
księżniczka Jabłonowska, z Wiednia (11 czerwca 1805)
Ignacy Gliwiński, szlachcic z Polski (2 lipca 1805)
Poniatowski, z ziemi rosyjskiej (7 lipca 1805)
Szaniawski, z Wiednia (7 lipca 1805)
Marcin Poczobutt (9 lipca 1805)
Franciszek Przeciszewski (22 lipca 1805)
Feliks Grodzicki, właściciel Topoli (31 lipca 1805)
księżna Appolonia Poniatowska, z Polski (31 lipca 1805)
księżna Tyszkiewicz, z Polski (31 lipca 1805)
hrabia Józef Ledóchowski, z Polski (26 sierpnia 1805)
hrabia Tarnowski, ze wschodniej Galicji (26 sierpnia 1805)
Rzewuska z Galicji (26 sierpnia 1805)
księżna Konstancja Rzewuska z d. Lubomirska z Polski (26 sierpnia 1805)
Wacław Rzewuski, z rosyjskiej Polski (9 maja 1807)
księżna Poniatowska z Krakowa (4 kwietnia 1807)
księżna Lubomirska (10 sierpnia 1807)
księżna Zdenska z Krakowa (17 września 1807)
księżniczka Poniatowska, z Krakowa (4 kwietnia 1808)
księżna Tyszkiewicz (12 kwietnia 1808)

- Sanguszko, z ziem rosyjskich (6 maja 1808)
Kazimierz Rzewuski, z Galicji (7 czerwca 1808)
Jeziński (4 sierpnia 1808)
Przybyłski (11 sierpnia 1808)
Jan Nepomucen Kossakowski, biskup wileński (27 sierpnia 1808)
Stanisław Miliecki z Krakowa (12 lipca 1809)
Johann Nabius, kupiec z Krakowa (6 i 29 czerwca 1809)
Krystian Hofmann, fabrykant z Warszawy (7 lipca 1810)
Franz Kummer, gospodarz z Warszawy (16 sierpnia 1810)
księżna Sierakowska z Krakowa (26 sierpnia 1810)
Innocenty Neumann, doktor i profesor z Krakowa (4 września 1810)
księżna Maria Anna z d. Czetwertyńska-Światopełk (30 września 1810)
Ludwik Czetwertyński (30 września 1810)
Ferdynand Beniński, kupiec z Krakowa (5 sierpnia 1811)
Jakob Gurtler, kupiec z Krakowa (5 sierpnia 1811)
Joseph Mateky, kupiec z Krakowa (5 sierpnia 1811)
Kazimierz Rzewuski z Galicji (29 maja 1812)
księżna Mniszech z Warszawy (17 czerwca 1812)
pani Laskiewicz z Krakowa (21 lipca 1812)
Hieronim Zborowski z Krakowa (14 lipca 1813)
Eliasz Franzok z Polski (10 lipca 1814)
Jacob Shottel z Tarnowa (16 lipca 1814)
Antoni Ostrowski z Polski (21 lipca 1814)
Mieczysław Gutakowski z Warszawy (19 lipca 1814)
Wielopolska z Polski (2 sierpnia 1814)
księżna Aleksandra Sapieha z Warszawy (5 lipca 1816)
Gobres Perl, kupiec z Tarnopola (16 lipca 1816)
Tomasz Ostaszewski, biskup z Warszawy (4 sierpnia 1816)
Adam Krzyżanowski, wykładowca prawa uniwersytetu w Krakowie (12 sierpnia 1816)
Joseph Steinteller, kupiec z Krakowa (12 sierpnia 1816)
Jan Ledóchowski, właściciel ziemski z Warszawy (12 sierpnia 1816)
Feliks Grodzicki z Krakowa (19 sierpnia 1816)
hrabia Wincent Wielopolski, z Krakowa (4 września 1816)
hrabia Karol Antoni Husarzewski z Galicji (2 lipca 1817)
Michał Pszosztowski, prezydent trybunału z Krakowa (9 sierpnia 1817)
hrabia Ledóchowski, porucznik z Warszawy (16 sierpnia 1817)
hrabia Karol Sołtyk, z Krakowa (26 września 1817)
Walenty Litwiński, rektor Uniwersytetu Krakowskiego (12 sierpnia 1818)
Mikołaj Rostowski, senator z Krakowa (12 sierpnia 1818)
Walentyn Zwiatowski z Polski (12 września 1818)

- Wincent Tarnowski z Polski (14 września 1818)
Johann Czosnowski z Polski (14 września 1818)
Ludwik Maffin z Polski (17 maja 1819)
Abraham Pelz, handlarz z Krakowa (23 maja 1819)
Franz Koehler, kupiec z Warszawy (25 czerwca 1819)
Anna Lumińska z Polski (18 lipca 1819)
hrabia Hieronim Zborowski, z Krakowa (28 maja 1820)
hrabia Antoni Humnicki, z Galicji (28 maja 1820)
Emanuel Berger, kupiec z Warszawy (7 czerwca 1820)
Potocka z Polski (8 czerwca 1820)
Olimpia Grabowska z Polski (14 czerwca 1820)
Adam Jaroszyński z Polski (30 sierpnia 1820)
Leon Sapięha, szlachcic z Warszawy (5 września 1820)
Stanisław Okraszewski, szlachcic z Warszawy (5 września 1820)
Lazer Simsche, handlarz z Lwowa (11 czerwca 1821)
Abraham Rosenzweig z Czernowic z Polsce (13 czerwca 1821)
ekscelencja Gołaszewski z Lwowa (5 lipca 1821)
Sara Lebenfunt z Polski (5 lipca 1821)
hrabia Franciszek Kicki, z Warszawy (9 lipca 1821)
Chaim Rozenberg z Warszawy (10 lipca 1821)
Sara Rebekka Schuller z Polski (13 lipca 1822)
Franciszek Sołtyk z Polski (22 lipca 1822)
Głuszyński z Warszawy (22 lipca 1822)
Franciszek Malach, doktor i profesor z Lwowa (26 lipca 1822)
Adalbert Wegliński z Polski (26 lipca 1822)
Olimpia Grabowska z Polski (28 lipca 1822)
Ignacy Trzebiński z Polski (3 września 1821)
Ignacy Bąkowski z Galicji (17 września 1822)
Józef Szaniawski, radca stanu i prokurator generalny z Warszawy (27 września 1821)
Adam Siemoński z Polski (30 września 1822)
Franz Tomaszewski z Kielc w Polsce (19 lipca 1827)
Katarzyna Potocka z Krakowa w Polsce (26 czerwca 1826)
pani Sołtyk z Polski (1 czerwca 1829)
Teodor Potocki z Lwowa (2 czerwca 1829)
Michał Kochanowski, polski senator, z Polski (8 sierpnia 1829)
Celestyna Rzyszczewska z d. Czartoryska (14 sierpnia 1829)
Józef Potocki z Polski (8 września 1829)
Ignacy Kochanowski z Polski (14 maja 1830)
Louise Popławska z Polski (11 sierpnia 1830)

Tabela 1 przedstawia ogólną liczbę przyjezdnych do Baden w latach 1804–1830. Osoby deklarujące pochodzenie z ziem Rzeczypospolitej to mniej niż 1%, przy czym ogólna liczba osób deklarujących przyjazd spoza cesarstwa habsburskiego to maksymalnie 5%.

Tabela 1. Liczba przyjezdnych do Baden w latach 1804–1830

Rok	Początek sezonu	Koniec sezonu	Liczba wszystkich przyjezdnych
1804	kwiecień	sierpień	424
1805	marzec	wrzesień	2189
1806	kwiecień	wrzesień	2248
1807	kwiecień	wrzesień	2359
1808	styczeń	wrzesień	2510
1810	styczeń	wrzesień	3088
1811	styczeń	wrzesień	1942
1812	styczeń	wrzesień	1477
1813	styczeń	październik	2035
1814	styczeń	październik	2625
1815	styczeń	wrzesień	2493
1816	styczeń	wrzesień	2878
1817	marzec	październik	2705
1818	kwiecień	wrzesień	2836
1819	marzec	wrzesień	2954
1820	styczeń	październik	2731
1821	styczeń	październik	2354
1822	kwiecień	wrzesień	2583
1823	kwiecień	październik	2301
1824	marzec	październik	2303
1825	marzec	wrzesień	2317
1826	kwiecień	październik	2423
1827	marzec	październik	2241
1828	kwiecień	październik	2126
1829	kwiecień	wrzesień	2062
1830	kwiecień	wrzesień	2230
1831	marzec	wrzesień	1747

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Kwerendy prowadzone zarówno w polskich, jak i zagranicznych archiwach w pragmatyczny sposób uzmysławiają, jak bardzo potrzebna jest weryfikacja źródeł we wszelkiego typu badaniach historycznych. Założenie to dotyczy także statusu oraz formy funkcjonowania europejskich kurortów leczniczych. Miasta o statusie kurortów odzwierciedlają nie tyle system społeczny danego kręgu kulturowego, co raczej możliwości finansowe i aspiracje społeczne poszczególnych narodowości. Niewątpliwie pobyt w brytyjskim Bath czy niegdyś austriackim Spa należał do sfery działań elitarnych, stanowił narzędzie różnicowania społecznego. W tym kontekście przypadek podwiedeńskiego Baden jest zaskakujący, gdyż dość powszechnie funkcjonuje ono w świadomości badawczej jako kurort o charakterze europejskim. Zapoznanie się z materiałami archiwalnymi prowadzi zaś do dwóch wstępnych konkluzji.

Zgodnie z pierwszą tym, co wyróżnia podwiedeńskie Baden na tle innych zdrojowych salonów Europy z końca XVIII i początku XIX w., jest fakt, że w tym czasie kurort ten bardzo się zdemokratyzował. Znacząca część podróżników, niezależnie od narodowości, to osoby deklarujące mieszczański status społeczny, a także osoby szlacheckiego, lecz niemagnackiego pochodzenia. Baden zaczęło więc funkcjonować w odmienny sposób, co – jak podejrzewam – świadczy o tym, że wchodziło ono już w XIX-wieczny model kuracji leczniczych. Dzięki temu zaczynano zabiegać także o klienta handlarza i kupca zarówno z Krakowa, jak i Tarnowa. Poszerzał się zakres usług, a także społeczny zakres ich odbiorców.

Druga zaś konkluzja wskazuje na to, że na przełomie XVIII i XIX w. Baden było kurortem nie tyle międzynarodowym, co habsburskim. Ujmując to inaczej: miało znacząco mniej międzynarodowy charakter aniżeli ówczesne europejskie kurorty zdrojowe w typie Spa czy Bath. Dokumenty *Kurlisten* poświęcają znikomą liczbę obcokrajowców: sporadycznie zdarzali się goście z Wielkiej Brytanii, Francji czy Włoch. Z tej perspektywy Polaków jest znacznie więcej niż gości z zachodniej Europy, choć wciąż jest to drobny odsetek ogólnej liczby przyjezdnych.

Niewątpliwie przedstawione w niniejszym tekście materiały oraz refleksje wymagają uszczegółowienia, rozwinięcia kontekstów oraz dalszych pogłębionych badań historyczno-biograficznych. Zaprezentowanie tych materiałów archiwalnych, będących rezultatem dość szeroko zakrojonej kwerendy, której wyniki są zarówno pozytywne (udostępniane materiały), jak i negatywne (brak źródeł oraz informacji w zakresie tematu) ma służyć włączeniu ich w obieg naukowy. Dzięki temu być może będą mogły przysłużyć się dopełnieniu istnieją-

cych już prac historycznych i historyczno-literackich współczesnych badaczy polsko-austriackiej historii.

Bibliografia

Archiwalia

Urząd Miasta Wiednia (Archiwum Miejskie i Prowincjonalne Wiednia)
Gasometer: Sygnatury: 1.1.8.B4: 1792–1800 (Passprotokolle), 1.1.8.B5: 1792–1800 (index Passprotokolle);
PassProtokolle: WAIS – Archival Information System.

Opracowania

- Chlebowczyk J., *Polonika w Archiwach Wiedeńskich*, „Kwartalnik Historyczny” 1958, nr 1, t. 65, s. 332–335.
- Ciara, S., *Kwerenda w archiwach wiedeńskich*, „Archeion” 1995, s. 249–251.
- Gaul J., *Polonika z lat 1772–1918 w Archiwum Diecezjalnym w Wiedniu*, „Archeion” 2006, t. 109.
- Górzyński S., *Z pobytu w archiwum wiedeńskim*, „Archeion” 1987, t. 83, s. 321–322.
- Graf Ossoliński und Baden. Ein polnischer Gelehrter als Schloßherr*, oprac. E. Reutt, Baden 2001.
- Korespondencja Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, zebrała i oprac. W. Jabłońska, Wrocław 1975.
- Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym 1772–1918*, oprac. J. Gaul, Warszawa 2003.
- Schembor F.W., *Baden bei Wien. Im Visier der Geheimpolizei – Spionage, Alltagsfrust und Bade lust vor 200 Jahren*, Verlag Rollett museum Baden 2009.
- Taborski R., *Polacy w Wiedniu*, Wrocław 1992.
- Taborski R., *Pozegnanie Wiednia*, Warszawa 2003.
- Taborski R., *Wśród wiedeńskich poloników*, wyd. 2 zm., Kraków 1983.
- Tausig P., *Berühmte Besucher Badens. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Baden bei Wien (mit 115 illustrationen)*, Wiedeń 1912.
- Wdowik A., *Krasicki w sanatorium. Dylematy oświeceniowego kuracjusza u wód (Baden i Wiedeń 1792–1793)*, „Galicja. Studia i materiały” 2021, t. 7, s. 139–162.
- Wdowik A., *Zdrojowe salony Europy. Polacy w Bath oraz Spa w 2. połowie XVIII wieku (w świetle wybranych źródeł biblioteczno-archiwalnych w Wielkiej Brytanii oraz Belgii)*, „Wiek Oświecenia” 2017, 33, s. 205–248.
- Wichrowska E.Z., *Twoja śmierć. Początki dziennika intymnego w Polsce na przełomie XVIII i XIX wieku. Antoni Ostrowski, Życie najlepszej żony opisane przez czulego jej małżonka dla kochanych dzieci oraz Dziennik moich uczuć, czyli elegia serca*, Warszawa 2012.
- Wieczory badeńskie*, wyd. J. Czech, Kraków 1852.
- Woliński J., Wójcik Z., *Źródła do historii Polski w Haus-, Hof- und Staatsarchiv w Wiedniu*, „Archeion” 1958, t. 28, s. 131–157.

Internet

- Roczny przegląd gazet i czasopism (Jahresübersicht der Zeitungen und Zeitschriften)* za lata 1568–1949: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?zoom=33> [dostęp 5.10.2020].
- Jahre-sauswahl – Cur- und Fremden-Liste des Curortes Baden bei Wien*, katalog ANNO, Austriackie Archiwum Państwowe: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=bad&size=45> [dostęp 21.12.2020].

Poles in Baden at the turn of the 18th and 19th centuries in the light of selected Austrian archival sources

Summary

The article summarizes the 2020 query in the archives of Vienna and Baden. Its subject was Poles who came to Baden at the turn of the 18th and 19th centuries. It included: Stadtarchiv Baden, Österreichisches Staatsarchiv (Vienna), the archives of the City of Vienna, Diözesanarchiv Wien, and materials available in the *Wiener Zeitung*. Over 400 names of Polish travelers to Baden have been established. The query proved that at the turn of the 18th and 19th centuries, the social status of Polish tourists was reflected, inter alia, in democratization of the phenomenon of travel spa resorts.

Keywords: Baden near Vienna, Vienna, Enlightenment, visiting spa resorts, tourism